

Мишо Лековић

РЕАГОВАЊЕ ЦЕНТРАЛНОГ КОМИТЕТА КПЈ И ВРХОВНОГ ШТАБА НА РАЗВОЈ СИТУАЦИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ У ТОКУ 1942. ГОДИНЕ

У историји напредног, револуционарног покрета народа Црне Горе најзначајније мјесто несумњиво представља четворогодишњи период народноослободилачког рата и револуције, период када је Комунистичка партија, извршавајући своју историјску мисију, покренула народне масе у оружану борбу за извојевање слободе и независности и за свргавање старог поретка и изградњу новог, социјалистичког друштва. Ако бисмо, пак, жељели да из тог периода „издвојимо“ једну етапу (разумљиво, само условно, јер је то немогуће учинити, пошто је свака етапа саставни дио једног јединственог, непрекидног процеса) која је била изузетно значајна по сложености војних и политичких догађаја који су је испунили, по значају појава и процеса који су се уплели у ток народноослободилачке борбе и револуције, изазвавши огромне тешкоће и кризе, онда је то сигурно 1942. година.

Та је година била, сада је и увијек ће бити предмет највећег интересовања свих оних који се занимају за историју наше недавне прошлости. О њој је написано и доста радова, али она, ипак, још увијек чека једну објективну и темељиту научну радњу.

Сврха овог саопштења није да се упушта у објашњења и тумачења догађаја који су се одиграли у тој, како је неки историчари — не без разлога — називају, преломној години (то и није могуће учинити у једном оваквом саопштењу), нити да даје критичке анализе и оцјене дјелатности партијске организације и њеног руководства у Црној Гори.¹ Намјера ми је да се ограничим искључиво на једно одређено питање: како су Централни комитет Комунистичке партије Југославије и Врховни штаб НОП и ДВЈ у току 1942. године, прије свега у току прве половине те

---

¹ Мислим да је рад Ђ. Вујовића: „О лијевим грешкама КПЈ у Црној Гори у првој години НОР-а“ (Историјски записи, књ. ХХХIV, св. 1, Титоград, 1967) веома успјешно дао одговоре на низ значајних питања, без чијег познавања није могуће правилно сагледати и схватити многе појаве које су дале печат народноослободилачкој борби и револуцији у Црној Гори, па и шире, и тешко би се ишта могло додати његовим закључцима.

године (јер су једино тада њихове везе са Покрајинским комитетом КПЈ за Црну Гору и са Главним штабом биле доста редовне и живе), оцјењивали ситуацију у Црној Гори и шта су све предузимали да би пружили помоћ њеном руководству да савлада тешкоће које су озбиљно угрозиле народноослободилачки покрет.

*

Са збивањима у Црној Гори, све до пред крај 1941. године, Централни комитет КПЈ није био довољно упознат. Потпунији увид у развој догађаја у тој покрајини он је стекао тек по доласку у Санцак, након повлачења из Србије. За вријеме боравка, најприје у селу Дренови, а затим у Новој Вароши, у Централни комитет и Врховни штаб су 11. децембра стигла из Црне Горе два писма И. Милутиновића, извјештај Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и писмо Моше Пијаде из Жабљака.²

Вијести из Црне Горе биле су повољне и охрабрујуће, тим више што је Централни комитет био под свјежим и непосредним утиском пораза претрпљеног у тек завршеној непријатељској офанзиви у Србији. Народноослободилачка борба у Црној Гори је, како је стајало у тим извјештајима, послије осеке изазване великом окупаторском офанзивом, почела узимати све организованији карактер и добијати у интензитету. Било је створено неколико јаких партизанских одреда, који су у току јесени извели више успјешних акција, нанијевши окупаторима теже губитке. Партијске организације су успјеле да код већег дијела народа учврсте и даље развију расположење за продужење устанка и за још шире разарање народноослободилачке борбе.

Јаснију слику о стању у Црној Гори чланови Централног комитета и Врховног штаба добили су из разговора са руководиоцима из Црне Горе: Бајом Секулићем, Арсом Јовановићем и Пеком Дапчевићем, који су посјетили Тита, прва двојица 6. и 12. децембра у Дренови, а Дапчевић 18. децембра у Касидолу, код Рудог.³

Развојем догађаја у Црној Гори ЦК је био задовољан, упркос озбиљним замјеркама због неуспјешног напада на Пљевља.⁴ Нарочито је било значајно то што је постојало јединство устаничких редова и што, судећи по првом утиску, у Црној Гори није дошло до појаве четничког покрета који би угрозио то јединство, какав је случај био у Србији и у источној Босни. Међутим, ново писмо И. Милутиновића од 11. децембра, које је у Нову Варош, гдје се тога дана налазио ЦК, стигло 15. децембра, наговје-

² Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (даље: Зборник), том II, књ. 1, док. бр. 103, 110 и 115.

³ Зборник, том II, књ. 7, док. бр. 55; Дедијер, Дневник, I стр. 67, 68, том III, књ. 4, док. бр. 9.

⁴ Зборник, том II, књ. 1, док. бр. 48, 65, 77, 168.

штавало је да су се и у Црној Гори, нарочито у њеном сјеверо-источном дијелу, почеле јављати и све успјешније организовати контрареволуционарне снаге, које су отворено ступале у контакт с окупатором, тражећи у њему ослонац за стварање својих оружаних формација.⁵ Био је то још један, и то убједљив доказ да је четнички покрет узимао све већег маха у земљи и да је израстао у основну снагу контрареволуције, са којом ће народноослободилачки покрет морати да се одлучно обрачуна.

За вријеме краткотрајног задржавања Централног комитета и Врховног штаба у Рудом, на њиховом путу за источну Босну, стигли су 21. децембра из Црне Горе нови извјештаји. Уз писмо И. Милутиновића, написано 14. децембра, налазили су се и закључци Савјетовања Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, одржаног 7. децембра.⁶ Проучивши те материјале, Централни комитет је дошао до увјерења да се у раду партијске организације у Црној Гори, и поред критичких примједби које је он у свом новембарском писму ставио на рад Покрајинског комитета, и даље уочавају појаве искривљавања политичке линије, које се манифестују у тзв. „лијево“ застрањивању. Те су појаве народноослободилачком покрету могле нанијети велике штете, тим више што је јединство народа, због појаве четничког покрета, било доведено у питање. Централни комитет је стога одлучио да Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору укаже на опасност од таквих застрањивања, те му је још истог дана упутио писмо у којем је изложио критици „ултра-лијеве“ грешке које су се испољиле у читавом низу питања политичке линије Партије (схватања да су партизански одреди „оружана сила Партије“, да су народноослободилачки одбори органи партизанских јединица итд.). По мишљењу Централног комитета, грешке су чинили не само чланови ПК већ и чланови ЦК КПЈ који су били упућени у Црну Гору да би партијском руководству пружили непосредну помоћ у спровођењу линије ЦК.

Уз писмо ЦК КПЈ било је упућено и директивно писмо ЦК СКОЈ-а, у којем су била дата упутства за рад омладинске организације,⁸ као и копија писма које је ЦК КПЈ послао још 14. децембра из Дренове Покрајинском комитету КПЈ за Србију, уз напомену да многи задаци који су постављени пред партијску организацију у Србији важе и за партијску организацију у Црној Гори.⁹ У том писму ЦК је, на бази доста оптимистичких процјена о брзом завршетку рата, произашлих из процјењивања побједа Црвене армије у току битке за Москву и вјеровања Стаљиновој

⁵ Зборник, том III, књ. 4, док. бр. 11.

⁶ Зборник, том II, књ. 2, док. бр. 59; том II, књ. 4, док. бр. 10.

⁷ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 168.

⁸ Архив Института за изучавање радничког покрета Југославије (даље: Архив ИРПЈ), II, бр. 4 (СКОЈ) 22. XII 1941.

⁹ Зборник, том I, књ. 2, док. бр. 250; том III, књ. 1, док. бр. 168, стр. 371.

изјави да рат неће дуго трајати,¹⁰ указивао да се приближава одлучујућа етапа борбе, да је дошло до процеса класне диференцијације и да је главна политичка задаћа Партије најодлучнија борба против четника, који су се издвојили из устанничког покрета, ступили у спрег са окупаторима и постали главни ослонац буржоазије у њеним претензијама за поновно успостављање старог друштвеног поретка. Упозоравајући на процес класне диференцијације и на потребу да Партија у борби, која се све више разгарала, мора тражити ослонац на раднике и сиромашно сељаштво, Централни комитет је у овом писму истицао да је основни задатак Партије да се бори „истрајно и са не мање одлучности као и до сада за јединствени националноослободилачки фронт“.

Ова директивна писма Централног комитета КПЈ од децембра 1941. године била су веома значајна за дјелатност Покрајинског комитета у наредном, веома сложенем периоду народноослободилачке борбе, када је она запала у велике тешкоће, разбуктавши се у грађански рат. Својим критичким примједбама на извјесне ставове политичке линије коју је Покрајински комитет спроводио, ЦК је несумњиво помогао да се уоче и исправе погрешна гледања која су могла изазвати сужавање платформе народноослободилачког покрета. Међутим, указивање да народноослободилачка борба улази у „другу етапу“ и инсистирање на продубљавања процеса класне диференцијације нијесу, мора се признати, доприносили преодолијевању „болести љевичарства“. Напротив, таква упозорења су могла само рађати нове нејасноће, забуне и дилеме у погледу практичног спровођења политичке линије Партије. Мислим да нема разлога префуткивати или негирати ту појаву (додуше, епизодног карактера), која се, под утицајем низа околности које се морају уважавати, појавила у једном периоду веома бурног и изузетно сложеног живота КПЈ и њеног ЦК. Даља, објективнија и суптилнија истраживања дјелатности ЦК из тог периода даће увјерљиве потврде за тачност ове констатације.

Након једномјесечног боравка у источној Босни, на територији Романијског и „Звијезда“ одреда, ЦК и ВШ су крајем јануара стигли у Фочу, одакле су покушавали да поново успоставе везе са руководиствима у покрајинама, које су биле прекинуте последице губитка слободне територије у Србији, и да што непосредније остваре своју руководећу улогу и утицај на развој ситуације у свим крајевима земље. Тих дана је, међутим, њихову пажњу највише привукао развој догађаја у Црној Гори, гдје је дошло до неочкивано брзог јачања четника. У великим успјесима које је НОП у Црној Гори пред крај 1941. постигао, Централни коми-

¹⁰ Стаљинов говор на паради Црвене армије у Москви 7. новембра 1941. (Ј. Стаљин: „О великом отаџбинском рату Совјетског Савеза“, Наклада литературе на иностраним језицима, Москва, 1944); Зборник, том I, књ. 2, док. бр. 84; књ. 2, док. бр. 83, 93, 98.

тет и Врховни штаб су видјели реалну могућност да се на њеној територији створи јако упориште, са којег ће се утицати на разарање народноослободилачке борбе у сусједним областима Босне и Херцеговине и са којег ће се на прољеће кренути у Србију, а у снажном јачању црногорских јединица гледали су снагу која ће помоћи да се заустави процес осипања партизанских одреда у сусједним областима источне Босне. Због тога, и тим више, они су са забринутости гледали на погоршање ситуације у тој покрајини, за коју су вјеровали да је потпуно у рукама Партије.

У стратегијским плановима ЦК и ВШ првих мјесеци 1942. г. (идеја о повратку у Србију) Црна Гора и Санџак су, дакле, заузимали посебно мјесто, те се није смјело дозволити да се у њима четници учврсте и тако угрозе створену слободну територију у долинама Горње Дрине, Лима и Праче и да спријече груписање јединица које су се припремале да се на прољеће врате у Србију.¹¹ ЦК и ВШ су, стога, у својим учесталим директивама и наређењима,¹² захтијевали да се четници што прије и потпуно ликвидирају, увјерени да су црногорске партизанске снаге, и без оних јединица које су се налазиле ван њене територије — у Босни, Санџаку и Херцеговини — у стању да успјешно изврше тај задатак.¹³

Нови извјештаји Покрајинског комитета који су 25. фебруара стигли у ЦК помутили су донекле такво оптимистичко увјерење, јер су упозорили да се ситуација у Црној Гори све више погоршава: интервенција у Вasoјевићима није успјела, четници су заузели Мојковац, а пуковник Бајо Станишић је пришао Италијанима, успјевши да са собом поведе двије партизанске чете.¹⁴

Озбиљно схвативши ситуацију и сматрајући да дотад није био објективно о њој информисан, Врховни штаб је упутио Главном штабу за Црну Гору и Боку¹⁵ критику због „небудности и оптимистичког схватања свих догађаја“ („сувише велики опти-

¹¹ М. Лековић: „Упућивање јаких снага НОВЈ на Србију у пролеће 1943. године — покушај да се оствари идеја Врховног штаба одлагана у току 1942. године“ („Неретва — Сутјеска 1943“, Зборник радова, Београд, 1969).

¹² Зборник, том II, књ. 2, док. бр. 158, 161, 190.

¹³ Пишући 16. фебруара Е. Кардељу и И. Рибару (који су се тада, као чланови организационог секретаријата ЦК КПЈ, налазили у Загребу) о стању у Црној Гори, Тито је навео да је против четника у Вasoјевићима упућен одред од 2.000 црногорских партизана, али да је, у међувремену, санџанско-црногорским јединицама пошло за руком да разбију четнике. „Уопште ситуација са војничког становишта у Црној Гори за нас је врло добра“, стајало је у писму. „Једино је велика опасност глад и слаба могућност снабдевања намирницама. За сада имамо црногорске партизанске јединице које оперишу у Херцеговини, у Санџаку и Босни, осим вођења акције у Црној Гори. Изван Црне Горе имамо сада већ око 4.000 партизана Црногораца“ (Зборник, том II, књ. 2, док. бр. 183, 372—373).

¹⁴ Зборник, том III, књ. 2, док. бр. 147.

¹⁵ Ово наређење ће Главни штаб примити тек 6. марта, и на њега ће истог дана одговорити (Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 26, стр. 72).

мизам вама Црногорцима горко се осветио“), ставивши му у задатак „да предузме најенергичније мјере да се четничке банде у Црној Гори у клици угуше“ и да „сву оштрицу оружја окоми на ликвидирање четничких снага“. Требало је, по Титовој оцјени, журити да се четници у Црној Гори униште још у току зиме, јер су партизанске јединице на прољеће очекивали далекосежни задаци („енергично чишћење наше земље од окупаторских банди“).

Вијести о ситуацији у Црној Гори, које су у току марта стизале у Врховни штаб и Централни комитет, биле су и даље неповољне. Јављало се да су четници разбили партизане у Колашину, да су већ угрозили и шавнички срез и Жабљак, гдје је био изграђен провизорни аеродром, и да се све више активирају и у Санџаку. Да би се помогао црногорским партизанским јединицама, које су биле изнурене непрекидним борбама и озбиљном нестацицом хране и муниције, затражено је да Врховни штаб упути у Црну Гору дјелове 1. пролетерск бригаде.¹⁶

Врховни штаб, међутим, није могао удовољити овом захтјеву, јер је управо тада све мобилне снаге које су му стајале на располагању (тек формирану 2. и главнину 1. пролетерске бригаде) упутио у источну Босну да би разбиле четнике, ослободиле територију на лијевој обали Дрине, од Вишеграда до Зворника, и створиле услове за продор у Србију, јер се вјеровало да ће успети за то бити створени на прољеће.¹⁷

¹⁶ Зборник, том II, књ. 2, док. бр. 210, стр. 445; док. бр. 217, стр. 458; том III, књ. 2, док. бр. 120, стр. 257; том II, књ. 3, док. бр. 11, стр. 30; док. бр. 30, стр. 89; док. бр. 26, стр. 74; том III, књ. 4, док. бр. 60, стр. 184—5.

¹⁷ У писму Штабу Дурмиторског НОПО од 6. марта Тито је навео: „... Дијелови бригаде не могу интервенисати у одређеним правцима. Друга бригада и Прва, без 3 батаљона, упућене су лијевом обалом Дрине ка сјеверу ради ликвидације четничких банди. Оне би се доцније пребациле у Србију. Дакле, Црногорски и Санџанчки штаб морају садашњу ситуацију да ријеше. И ово можете саопштити Црногорском штабу. Црногорци нека се баце свом снагом на четнике“ (Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 22, стр. 65). А у наређењу истом штабу од 14. марта, Тито је о питању упућивања пролетерских батаљона написао сљедеће: „... Реците им да су пролетерски батаљони ангажовани на другој страни. А и да нијесу ангажовани, њихова употреба око Колашина послије марша од неколико стотина километара не би била најцелисходнија“ (Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 44, стр. 127). И у писму делегату VIII Ђиласу, од 28. марта, Тито се поново осврнуо на то питање: „Морам ти признати да ме врло изненадило свакодневно шиљање писама у којима се тражи помоћ наших бригада. Ми смо, разумије се, о томе овдје доста дискутовали и дошли до истог увјерења као и ти тамо, да ову садашњу ситуацију у Црној Гори не могу ријешити наше бригаде, иако би оне, у што сам сигуран, разбиле Четнике код Колашина и очистиле тај терен, ту је политичко, питање примарнога карактера, а војничко питање је секундарно које се може повољније ријешити за нас само у том случају ако се тамо рашчисти у редовима Партије и преброди садашња криза у Партији, која је по моме мишљењу доста дубока...“ (Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 90, стр. 250). У писму Главном штабу за Црну Гору (истог датума) Тито је написао: „Под садашњим условима, слање дјелова бригада у Црну Гору било би штетно. Оне не би могле успјешно ријешити то питање. Закопчале би се за ваш терен, а пред њима стоје важни задаци“ (Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 86, стр. 243).

Оцјенивши да се четничке снаге не могу разбити појединачним, на брзу руку импровизованим нападима, Врховни штаб је наредио да се прикупе најбоље трупе које ће прећи у добро организован напад, изразивши при том увјерење да ће црногорске партизанске јединице моћи саме да униште четнике. „Ми вјерујемо“, стајало је у Титовом наређењу од 3. марта, „да је сва Црна Гора пролетерска — комунистичка, и таквим борцима не може се и не смије ништа на пут ставити. Позовите у борбу вашу омладину. Сада она треба да положи испит“.¹⁸

Увјерење (на основу вијести да су четници код Мојковца и Бијелог Поља разбијени)¹⁹ да се ситуација у Црној Гори почела побољшавати, било је краткотрајно. Нови извјештаји су говорили да народноослободилачки покрет у Црној Гори и Санцаку доживљава озбиљну кризу, јер се четнички покрет почео све јаче ширити и у другим крајевима тих покрајина. Да би Покрајинском комитету и Главном штабу помогао да савладају тешкоће у које је народноослободилачки покрет све више западао, Централни комитет је 15. марта упутио у Црну Гору своје делегате- М. Биласа, М. Бакића и С. Стефановића, а носио се и мишљу да тамо пребаши и неке пролетерске јединице.²⁰

Крајем марта и почетком априла ЦК је од својих делегата примио три опширна извјештаја у којима су били оцијењени узроци неповољне војно-политичке ситуације у Црној Гори и предложене мјере које би требало хитно предузети да би се стање побољшало. Напоменувши да се Црна Гора „налази у пожару грађанског рата“, делегати су подвргли оштрој критици дјелатност партијске организације и предложили да се ПК смијени, а партијском чланству упути отворено писмо.²¹

Централни комитет се сложио са закључцима својих делегата. У писмима М. Биласу и Главном штабу за Црну Гору од 28. марта, он је изнио своју оцјену стања у Црној Гори, нагласивши да „наши другови у Црној Гори болују од вртоглавице од успјеха“, да „риба смрди од главе“, алудирајући на Покрајински комитет, и да стање треба „радикално лијечити“. У вези са војним операцијама против четника у Васојевићима, он је наредио да се пређе у дефанзиву, да се учврсте позиције у осталим крајевима Црне Горе па да се тек онда, у мају или јуну, предузме одлучан напад на четнике, када и временске прилике буду повољније.²² При планирању ове крупне операције са замашним претензијама, занемаривана је могућност да би управо тада, или чак и раније, могла услиједити велика окупаторско-квислиншка офанзива која би омела планове Врховног штаба. Развој догађаја у току прољећа ће, на жалост, показати да се планови Врховног

¹⁸ Зборник, том III, књ. 2, док. бр. 116.

¹⁹ Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 34, 44; том III, књ. 2, док. бр. 143.

²⁰ Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 52.

²¹ Зборник, том III, књ. 4, док. бр. 76; том II, књ. 3, док. бр. 82.

²² Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 90, 86, 87, 88.

штаба нијесу могли остварити и да је вријеме уствари радило за четнике, а не за партизане.

Ситуација у Црној Гори била је предмет разматрања на сједници ЦК КПЈ, одржаној 4. априла у Фочи.²³ Централни комитет је оцијенио да је секташким искривљавањем политичке линије Партије, Покрајински комитет учинио озбиљне политичке грешке и да је одговоран за кризу која је настала у Црној Гори. У циљу оздрављења стања Централни комитет је смијенио Покрајински комитет, именоваво нови Главни штаб и упутио Отворено писмо свим организацијама и члановима КПЈ у Црној Гори и Боки, у којем је дао анализу појаве четничког покрета и указао на грешке учињене од стране организације КПЈ у Црној Гори.

Предузете мјере нијесу, међутим, могле битније утицати на оздрављење ситуације. Велика окупаторско-квислиншка офанзива која је тих дана отпочела против партизанских снага на ослобођеној територији Црне Горе, Санџака, источне Босне и Херцеговине зауставила је тај процес и изазвала нове и још крупније тешкоће, продубљујући кризу.

Ситуација се све више погоршавала не само у Црној Гори већ и у Херцеговини, гдје је дошло до наглог јачања четничког покрета и осипања партизанских јединица. То је, с обзиром на већ знатно појачану активност четника у Црној Гори и Санџаку, могло да има озбиљне посљедице и да знатно отежа ситуацију. Намјере Врховног штаба и Централног комитета КПЈ да се, у случају губитка слободне територије у јужном дијелу источне Босне, тј. у рејону Јахорине, Горажда, Фоче и Калиновика, повуку са јединицама у Херцеговину или у Црну Гору, могле су, у новонасталој ситуацији, постати тешко остварљиве.

Ни извјештај Главног штаба за Црну Гору, примљен тих дана (почетком маја), није донио повољне вијести. Тамо су четници, како је стајало у извјештају Ивана Милутиновића и Милована Биласа, „досегли кулминациону тачку свога развика“, а проблем исхране партизанских јединица и становништва на ослобођеној територији поставио се у најозбиљнијој, драстичној форми. У извјештају се, даље, наговештавала могућност напуштања Црне Горе, „да не чекамо уништење и распад“, с тим што би у

²³ О овој сједници ЦК КПЈ до сада није ништа написано, иако она спада у значајније догађаје из историје КПЈ. Нова истраживања и настојања да се она освијетли допринијеће откривању једног веома значајног догађаја који је досад, на жалост, остао непознат, прекривен патином времена. На тој сједници је, наиме, извршено преиспитивање политичке линије Партије у односу на нека схватања о „другој етапи“ револуционарне борбе, која су била још увијек присутна у неким организацијама и руководством Партије, укључујући ту и сам Централни комитет. Та схватања, из којих су произашле немиле појаве тзв. лијевог скретања, које су нанијеле озбиљне штете народноослободилачком покрету, сужавајући његову платформу, на овој сједници су осуђена и дефинитивно одбачена.

напуштеним крајевима остао мањи број партијаца који би се „илегално скривали по шумама“.²⁴

На основу обавјештења која су примили, ЦК и ВШ су закључили да је ситуација доста конфузна и да би у Црну Гору требало као појачање упутити једну пролетерску бригаду, уколико црногорске партизанске јединице не буду могле да саме изађу на крај са четницима. Тито је 14. маја увече већ био издао наређење Кочи Поповићу, команданту 1. пролетерске бригаде, да његова бригада крене у Црну Гору и да до 20. маја буде у Жабљаку.²⁵

У међувремену је, међутим, Врховни штаб промијенио одлуку, јер је од Главног штаба за Црну Гору добио одговор да му помоћ није потребна. Главни штаб је, наиме, сматрао да ситуација у Црној Гори ипак није таква да је не би могао ријешити сам, својим снагама, којих је средином маја било око 4.000 бораца. Пошто је развој догађаја у Херцеговини узео неповољан обрт, Врховни штаб је тамо упутио 1. пролетерску бригаду. Међутим, тек што је бригада кренула на нови задатак, стигао је извјештај Ивана Милутиновића од 18. маја, у којем се јављало да се ситуација у Црној Гори знатно погоршала, и да би тамо требало хитно упутити пролетерску бригаду. Том закашњелом захтеву се тада, међутим, није могло удовољити.²⁶

Италијанско-четничка офанзива је у другој половини маја добила широке размјере и јак замах, а четници су све више јачали. Покушаји Главног штаба за Црну Гору да се четницима код Мојковца и Колашина нанесе пораз нијесу успјели.²⁷

Да би се непосредно и што потпуније упознао са ситуацијом у Црној Гори и Санцаку и на лицу мјеста донио одлуку о даљим мјерама које треба предузети, Тито је из Лијећевине, на Пивској планини, гдје је дошао из Фоче, кренуо на Жабљак, да би одржао савјетовање са представницима главних штабова за Црну Гору и Санцак.

Двадесет првог маја на обали Црног језера, недалеко од Жабљака, одржано је савјетовање, на којем је разматрано стање настало последице неуспјелих борби око Колашина и наступања јаких четничких снага преко Сињајевине.²⁸ Закључено је да је си-

²⁴ Зборник, том IV, књ. 4, док. бр. 109; том III, књ. 3, док. бр. 52.

²⁵ Архив ИРПЈ, бр. 3202.

²⁶ Зборник том III, књ. 3, док. бр. 66 и 98; том II, књ. 4, док. бр. 40, 41; Архив ИРПЈ, бр. 3201, 3202, 1679, 2664, 2662.

²⁷ Зборник, том II, књ. 4, док. бр. 66; Архив ИРПЈ, бр. 2717.

²⁸ О овом савјетовању нема писаних докумената. Неизвјесно је ко је све на њему присуствовао и шта је све разматрано. У неким написима који спомињу то савјетовање, говори се да је оно било „партијско“, „војно-политичко“, „војно“ и сл., али се ништа поуздано о њему не говори. У једном писму А. Ранковићу од 31. маја Тито се само једном реченицом осврће на то савјетовање: „Политичке погрешке црногорских другова и неправилно руковођење војним операцијама изазавло је овако стање у Црној Гори. Ми смо то констатовали на савјетовању у Жабљаку...“ (Зборник, том III, књ. 3, док. бр. 158).

туација исувише тешка и да је бескорисно и даље водити фронталне борбе, које су и физички и психички исцрпили борце. Стога је одлучено да се изврши постепено повлачење партизанских снага из Црне Горе и Санцака и да се од њих формирају пролетерске бригаде, а да се на напуштenu територију, у позадину непријатеља, пребаци „што већи број руководећих партијаца“. У том смислу издата су наређења црногорском и санџачком главном штабу и упутства Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору и Боку и Обласном комитету КПЈ за Санџак.²⁹

О тешкој ситуацији у Црној Гори и Санџаку Тито је сматрао да треба да обавијести Коминтерну и да је поново замоли да код совјетске владе издејствује слање помоћи. Он је, стога, 22. маја, упутио Коминтерни следећи телеграм:

„Од 20. маја налазим се са начелником штаба на црногорском сектору фронта. Стање је овдје критично. Италијанске јединице наступају са свих страна против наших партизанских јединица заједно са војним четницима Драже Михаиловића, којима командује Станишић. Четници иду по шумама и планинама, а Италијани — моторизацијом. Четници имају огромну количину аутоматског оружја, минобацача и муниције. Они насилно мобилишу сељаке, а оне који се опиру — убијају или масовно одводе у концентрационе логоре у Албанију. Наши партизански батаљони потпуно су исцрпљени у непрекидним борбама, а осим тога — нема више муниције. Ми морамо извући велики део батаљона из Црне Горе да не би били уништени.

Сав народ проклиње југословенску владу у Лондону, која преко Драже Михаиловића помаже окупаторима. Мени са свих страна постављају питања борци и народ: „Зашто нам Совјетски Савез не шаље помоћ; бар да пошаљу муниције и аутоматског оружја“. Са невиђеним хероизмом боре се наши партизани. Ево примјера: борци и командант Ловћенског батаљона поручили су ми: „Кажите другу Титу да ћемо сачувати два друга који ће доћи да јаве да смо сви погинули“. Питање помоћи за нас је врло озбиљно. У име Врховног штаба молим да пренесете Врховној команди Црвене армије нашу молбу да нам се помогне. Непријатељ чини посљедње напоре да нас уништи. Живот стотине хиљада је у опасности. Ми знамо да је то немогуће, наставићемо борбу без обзира на жртве.

Не може ли се у Лондону нешто учинити против такве издајничке политике југословенске владе?“³⁰

²⁹ Зборник, том II, књ. 4, док. бр. 69, 83; том III, књ. 3, док. бр. 185; Д. Јауковић, „Санџак у НО рату“, ВИГ, 3/1961, стр. 42.

³⁰ Архив ИРПЈ, бр. 15632/117.

Даљи развој догађаја је ишао својим неумитним током: слободна територија у Црној Гори била је изгубљена, а партизанске јединице су се повлачиле ка планинском масиву око Су-тјеске. Двадесет девог маја у Плужине, гдје су се ЦК и ВШ били задржали, стигли су Иван Милутиновић и Милован Билас са новоименованим Покрајинским комитетом КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак. Још истог дана са њима је одржан састанак, на којем је размотрена ситуација настала послје неуспјешних борби и повлачења. Да се напуштена територија не би потпуно препустила четницима и њиховом утицају, ријешено је да се у позадину непријатеља упути што већи број руководећих партијских кадрова који би радили на поновном покретању борбе.³¹

Од партизанских јединица из Црне Горе и Санцака, које су се повукле у рејон Вучева и Зеленгоре, формиране су у првој половини јуна три пролетерске бригаде: 3. санџачка и 4. и 5. црногорска. Оне су, заједно са 1. и 2. пролетерском бригадом и Херцеговачким одредом, представљале јаку групацију којом је Врховни штаб тада непосредно располагао и на коју се могао ослонити у извршавању наредних, веома крупних задатака, који су стајали пред њим.

На сједници одржаној 19. јуна на Зеленгори, Централни комитет КПЈ је дискутовао о мјерама које треба предузети да би се савладале озбиљне тешкоће у које је народноослободилачки покрет запао послје војних неуспјеха у операцијама у току прољећа и наглог и брзог јачања четничког покрета у Србији, Црној Гори, Санџаку, Херцеговини, источној и средњој Босни. Оцијењивана је ситуација у једном од најтежих периода народноослободилачког рата и тражен одговор на питање куда треба кренути са пролетерским бригадама, у којима је највише било бораца из Црне Горе. Одлучено је да бригаде крену на запад, у правцу западне Босне и Хрватске, јер су тамо били најповољнији услови за развој народноослободилачке борбе и за омасовљење и јачање Народноослободилачке војске.³²

Приликом разматрања ситуације у Црној Гори, закључено је да је стање у њој, послје избацивања партизанских јединица, постало врло тешко и да је народноослободилачки покрет запао у озбиљну кризу. На сједници су анализирани и узроци појаве и брзог развоја четничког покрета и констатовано да је окупатор, поред употребе силе, пријетњи и окрутних репресалија предузетих да би заплашио становништво, „у својој политици изазивања грађанског рата врло вјешто играо на карту „баука револуције“ и искоришћавао секташке грешке, нарочито у Црној Гори и Херцеговини“. „Тамошњи су другови“, констатовано је у закључцима сједнице (како их је интерпретирао један од учес-

³¹ Зборник, том III, књ. 3, док. бр. 158.

³² М. Лековић: „Офанзива пролетерских бригада у лето 1942. год“, Београд, 1965, стр. 23.

ника); „неправилно схватили суштину развоја међународних односа, заоштравали борбу на питањима „оног сјутра“, тј. „друге етапе“, и неправилно постављали однос Партије и војске, тако да је руководећа улога КП на пракси била срозавана. Из такве, грубо искривљене, политичке линије излазио је нпр. и неправилан критеријум у ликвидацији, и то масовној, петоколонаша и непријатеља народа, као и таквих људи за које народ није био убијеђен шта су, а који често и нису били непријатељи већ само „неутралци“, — критеријум који је у много чему био класни а не национални, те нарочито у Херцеговини, права „страховлада“ војног руководства. Такве погрешке су знатно олакшале окупатору и четничким вођама њихов курс на изазивање грађанског рата и помогле им да привремено заведу или бар пасивизирају дјелове сељаштва“.³³

Секташке грешке и тзв. лијево скретање на сједници су оштро осуђени и одлучено је да се Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору смијени, а чланови Политбироа М. Билас и И. Милутиновић су добили укорје „што нису успјели да обезбиједе спровођење правилне линије ЦК“.³⁴

Одлазак Централног комитета КПЈ и Врховног штаба са групом пролетерских бригада у западне крајеве земље, крајем јуна 1942. г., и њихово удаљавање од Црне Горе нијесу значили да се њихова брига за развој и судбину народноослободилачког покрета у тој покрајини смањила. Напротив. Тај одлазак је управо имао за циљ да се припреме потребни услови за успјешан повратак у Црну Гору, Херцеговину, Србију, за дефинитиван обрачун са четницима, основном снагом контрареволуције. Прије поласка на тај велики историјски поход на запад, обраћајући се борцима 4. црногорске бригаде, Тито је рекао: „Ја вас увјеравам да наши непријатељи неће у Црној Гори дуго ликовати. Црногорци ће остати досљедни својим слободарским традицијама, а и ви сами одвојили сте се од Црне Горе с вјером да ћете се у њу вратити као ослободиоци.“³⁵

Крајем јуна Централни комитет и Врховни штаб су, са групом пролетерских бригада, напустили гранично подручје Црне Горе и кренули ка западној Босни и Хрватској. Мјесец дана касније за њима је кренула и 5. црногорска бригада. Од тада па све до прољећа 1943. године, до доласка Оперативне групе дивизија ВШ у Црну Гору, практично су престале везе ЦК КПЈ са њеним партијским руководством. У току друге половине 1942. године у ЦК је из Црне Горе стигао само један извјештај. Било је то писмо Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, писано још 31. јула. У њему је стајало да се Покрајински комитет није тако дуго јављао Централном комитету због тога

³³ Зборник, том II, књ. 5, док. бр. 13, стр. 44—5, док. бр. 14, стр. 49, 50.

³⁴ Зборник, том II, књ. 5, док. бр. 52, стр. 135; том II, књ. 4, док. бр. 190.

³⁵ Зборник, том III, књ. 3, док. бр. 194.

што није имао везе са већим бројем партијских организација, те му ситуација у Црној Гори, Боки и Санџаку „уопште није била позната“.³⁶ Па ипак, иако извјештај није био потпун, из њега се могло закључити да је стање у Црној Гори, Боки и Санџаку веома неповољно и да се Покрајински комитет доста тешко сналази у новонасталој ситуацији.

На сједницама Централног комитета одржаним у Гламочу 21. августа и 8. септембра разматрана је, између осталог, и ситуација у Црној Гори, те је одлучено да се Покрајинском комитету пружи помоћ упућивањем извјесног броја искуснијих партијских руководиоца, који су се налазили у 4. и 5. црногорској бригади.

Почетком октобра са Блажом Јовановићем и Душаном Мугошом, које је ЦК упутио у Албанију, кренуло је за Црну Гору и неколико партијско-политичких радника. Та је група тек крајем октобра стигла у ПК, коме је предала писмо и материјале ЦК КПЈ. Писмо су, на Титову сугестију, у име ЦК КПЈ, написали Милутиновић и Билас. У њему је била изложена ситуација у осталим крајевима земље (онолико колико је ЦК тада знао) и сугерисано да се у Црној Гори са пропагандне активности пређе смјелије на оживљавање народноослободилачког покрета и на извођење војних акција.³⁷

До ЦК КПЈ ће, додуше, у наредним мјесецима стизати неке непотпуне и недовољно поуздане вијести о стању у Црној Гори. Њих ће доносити поједини партизани и партијски радници, који ће, на своју руку или по задатку, стизати на слободну територију у западној Босни. Но, без обзира на то, ЦК је знао да је ситуација тамо веома тешка, али је био увјерен да ће КП и напредне снаге у Црној Гори успјети да савладају кризу, да поново разбукте народноослободилачку борбу и обрачунају се са четничким покретом. На том увјерењу су ЦК и ВШ и правили своје планове о продору главних снага НОВЈ на исток — на територију Херцеговине, Црне Горе, источне Босне и Србије, гдје је, по њиховој оцјени, требало да се одиграју одлучујући догађаји, јер се рачунало на могућност, боље рећи: на опасност, англоамеричког искрцавања на Балкан, што би четничком покрету дало значајну подршку.

Повјерење које је Централни комитет имао у партијску организацију у Црној Гори и у приврженост црногорског народа народноослободилачком покрету било је оправдано. Наредни догађаји којима ће бити испуњена 1943. година ће то најрјечитије потврдити.

³⁶ Зборник, том III, књ. 4, док. бр. 144.

³⁷ Зборник, том II, књ. 5, док. бр. 149.